

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ПЕДАГОГІКА CHAPTER 1. GENERAL PEDAGOGY

DOI: <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2023-10-2>
УДК 373.5.015.31:316.647.5](477)"364"

Ірина Олександрівна Батарейна
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-0456-9838>
старший викладач кафедри дошкільної освіти і соціальної роботи
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького
м. Запоріжжя, Україна
irinabatprynichnikova@gmail.com

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ У ДІТЕЙ ШКІЛЬНОГО ВІКУ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

У науково-оглядовій статті на основі аналізу наукової літератури виокремлено педагогічні умови, які створюються для виховання толерантності у дітей шкільного віку. До таких умов віднесено: (1) оновлення та розвиток різних форм учнівського самоврядування; (2) сформованість толерантності у педагога; (3) інтерактивний характер педагогічного спілкування; (4) впровадження у навчально-виховний процес поетапної програми виховання толерантності дітей; (5) цілеспрямоване та активне використання педагогом різних форм організації навчально-виховного процесу; (6) полікультурність виховного середовища.

Ключові слова: педагогічні умови, толерантність, методи виховання, виховання толерантності, моральність, толерантне ставлення, педагогіка толерантності.

Вступ. Сьогодні проблема толерантності стає постійною темою дискусій освітян, політиків, громадських діячів. Для українського суспільства інтерес до теми виховання толерантності пов'язаний з необхідністю подолання політичної, соціальної і релігійної роз'єднаності, адже останнім часом в українському соціумі спостерігається виникнення конфліктів, які виникають на фоні упереджень, небажання прийняти і зрозуміти іншого. Проте у період воєнних конфліктів та війн саме толерантність може стати моральним і духовним орієнтиром розвитку і зміцнення цілісності і різноманіття людської спільноти. Так А. Молчанова (2013), спираючись на результати теоретико-емпіричних досліджень, наголошує, що толерантність особистості – один із засобів зняття конфліктів і розвитку форм співіснування, взаємодії в людському суспільстві. «Якщо війни починаються в розумах людей, там же має бути початок і створення миру» – заявляє ЮНЕСКО в преамбулі до своєї Конституції (Капітоненко, 2018). Толерантність є поблажливим, терпимим ставленням до чого-небудь, чого не схвалюєш, а також «виміром вищого аксіологічного порядку» та

може стати єдиною можливою шляхом погашення, урегулювання конфліктних ситуацій або ж їхнього попередження. Толерантність передбачає відмову від примусового й гнітючого домінування, а не тільки повагу до інших і визнання рівності прав. Повага гідності і цілісності особистості є обов'язком і найвищою цінністю толерантного суспільства, яке складається з мирних громад. Відсутність поваги до гідності і цілісності особистості призводить до виникнення расизму, статевої дискримінації, етноцентризму, які породжують політику геноциду.

Воєнний стан, що оголошений в Україні, зумовлює низку особливостей формування толерантнісних взаємовідносин у суспільстві. Відтак питання шляхів, механізмів, умов формування толерантності поступово набуває нагальності та потребує наукового осмислення і вирішення. Враховуючи провідну роль системи освіти у становленні молодого покоління громадян України, вирішення цієї проблеми доцільно розпочинати саме з переосмислення педагогічних умов, які цьому сприяють, наголошуючи увагу на тих з них, які враховують військовий стан у країні.

Зазначимо, що виховання толерантності завжди було одним із пріоритетних завдань української освіти. Про це свідчить зміст таких сучасних нормативно-правових документів, як Закон України «Про освіту», Закон України «Про повну загальну середню освіту», Концепція Нової української школи та інші.

Проблема формування толерантності дітей і в науці не є новою. Ідеї педагогіки толерантності презентовані у роботах багатьох всесвітньо відомих педагогів минулого: Ш. Амонашвілі, Ж.Ж. Руссо, Г. Сковороди, М. Монтессорі, К. Вентцеля, Р. Штейнера, В. Сухомлинського, О. Швейцера, К. Ушинського та інших. Досягнення видатних педагогів є основою подальших досліджень, зокрема тих, що вивчають формувальний процес за особливих умов – умов військового стану.

Проблему виховання толерантності у школярів піднімають чисельні сучасні дослідники. Так М. Горват (2014) зосереджується на вирішенні цієї проблеми для молодших школярів; Г. Коберник (2007) висвітлює у своїх працях роль інтерактивних технологій для розвитку толерантності особистості; Х. Кайдалова (2015) робить акцент на специфіці процесів формування толерантності у школярів із різним рівнем психофізичного розвитку. За твердженням В. Кременя (2008), надзвичайної актуалізації у педагогічному дискурсі набуває пошук ефективних технологій, що забезпечують результативність процесу виховання толерантності. Спроби здійснення системних розвідок зачепленої нами проблеми знаходимо в роботах М. Капітоненко (2018), Т. Поніманської (2014), О. Швачко (2001) та інших. Т. Поніманська (2014) вважає, що в умовах зміни парадигмальних проєкцій зростає роль педагога як прикладу соціально-педагогічно доцільних способів толерантної взаємодії з оточуючими та безпосередньо організатора гуманістичного виховного середовища, у якому він взаємодіє з дитиною, з батьками. Схожу позицію транслює А. Молчанова (2013), яка розкриває особливості професійної діяльності педагога на основі толерантності, обґрунтовує ціннісні основи виховання толерантності в учнів, а також презентує методичні рекомендації щодо

самопідготовки педагога до толерантної взаємодії із суб'єктами навчально-виховного процесу. У наших ранніх роботах ми презентуємо результати вивчень державної політики України в галузі освіти (Батарейна, Коробченко, 2022) та толерантнісних аспектів морального виховання (Батарейна, Бельчев, Коробченко, Єрмак, 2021).

Наведені нами дослідження демонструють ґрунтовні здобутки вчених та педагогів у питаннях формування толерантності школярів, що становить для нас теоретичну наукову основу дослідження. Проте особливі умови сьогодення, пов'язані із настанням воєнного стану в країні, вимагають подальших розвідок та уточнення переліку умов, дотримання яких забезпечить педагогам можливість ефективного формування толерантності молодого покоління.

Саме тому **метою статті** є визначення педагогічних умов, які сприяли б вихованню толерантності у дітей шкільного віку під час воєнного стану в Україні.

З метою всебічного пізнання предмета дослідження й розв'язання поставленої цілі нами використано **комплекс дослідницьких методів**: методи аналізу, синтезу та систематизації – для опрацювання законодавчих і нормативних документів, педагогічної, психологічної й науково-методичної літератури, інтернет-ресурсів, досвіду практиків; узагальнення напрацьованих результатів й формулювання висновків; прогностичний метод – для напрацювання пропозицій щодо вдосконалення механізмів реалізації виховання толерантності у дітей шкільного віку; метод теоретичного узагальнення – для формулювання підсумкових положень та висновків.

Зміст поняття «толерантність». Поняття «толерантність» (від лат. *Tolerantia* – терпіння) визначається як здатність організму переносити несприятливий вплив яких-небудь факторів, або як поблажливість, тобто терпимість до чийось думок, поглядів, вірувань тощо (*Великий тлумачний*, 2004). Толерантність, як норму сучасного цивілізованого світу, задекларовано в Резолюції Генеральної Конференції ЮНЕСКО 16 листопада 1995 року. Декларація принципів

толерантності (*Декларація, 1995*) розкриває поняття «толерантність» через низку дотичних понять: поваги, сприйняття та розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості. У документі наголошується, що для того, щоб бути толерантною, особі потрібні «знання, відкритість, спілкування та свобода думки, совісті і переконань. Толерантність є єдністю у різноманітті та не тільки моральний обов'язок, а й політично-правова потреба; активною позицією, що формується на основі визнання універсальних прав та основних свобод людини. Толерантність для кожної людини, групи людей та держави – обов'язок сприяти утвердженню прав людини, плюралізму, демократії та правопорядку. Толерантність означає відмову від догматизму і абсолютизму, утвердження норм, закріплених у міжнародно-правових актах у галузі прав людини. Погляди однієї людини не можуть бути нав'язані іншим. Ми дотримуємося своїх переконань і визнаємо таке право за іншими. Це означає визнання того, що людина за своєю природою відрізняються зовнішнім виглядом, мовою, поведінкою, становищем та має право жити в мирі та зберігати свою індивідуальність. Толерантність виступає сучасною технологією миротворення, перехід від культури війни до культури миру» (*Декларація, 1995*).

У своєму дослідженні О. Швачко (2001) пропонує визначення поняття толерантності як нового напрямку загальної педагогічної теорії і практики, метою якого є дослідження процесів виховання та освіти різних вікових груп; створення умов саморозкриття і самореалізації особистості; формування особистої відповідальності кожного за свої дії та вчинки.

Отже, розглядаючи поняття «толерантність» з педагогічної точки зору доходимо узагальнення, що це, по-перше, одна з задач процесу виховання і, по-друге, засіб досягнення виховних та освітніх завдань, тобто вимога до діяльності та особистості педагога.

Сутність термінів «умова» та «педагогічна умова». Поняття «умова» (Великий тлумачний, 2004, с. 1295) розкривається як «вимога, що висувається однією із сторін; як усний

чи письмовий договір про що-небудь; як правила, встановлені в будь-якій сфері життя, діяльності; як обставину, яка уможливорює здійснення, створення чого-небудь або сприяє чомусь». У філософському енциклопедичному словнику (2002, с. 286) це поняття розглядається як «сукупність об'єктів, необхідних для виникнення чи існування зміни певного об'єкта (що зумовлюється)». З позиції психолого-педагогічних наук умова може розглядатися як сукупність явищ зовнішнього та внутрішнього середовища, які впливають на розвиток конкретного психолого-педагогічного явища.

Осмислення терміну «умова» в контексті нашого дослідження дає підстави стверджувати, що педагогічна умова може розглядатися як сукупність педагогічних чинників (форм, методів, прийомів), які впливають на процес виховання толерантності у дітей шкільного віку.

Аналіз наукових джерел, здійснений нами (Batareina, 2021), виявив різноманіття тверджень вчених щодо змісту та сутності поняття «педагогічна умова». Одна група дослідників розглядає це поняття як сукупність об'єктивних можливостей, змісту, форм, методів, педагогічних прийомів і матеріально-просторового середовища, які спрямовані на розв'язання дослідницьких завдань та забезпечують успішне вирішення поставлених і проєктованих у дослідженні завдань. Інша група дослідників до педагогічних умов відносять такі, які свідомо та цілеспрямовано створюються в освітньому процесі задля забезпечення найбільш ефективного перебігу цього процесу. Таким чином, трактування досліджуваного поняття вказують як на (1) характеристику педагогічного середовища; (2) обставини, необхідні для перебігу педагогічного процесу; (3) уявні результати педагогічного процесу; (4) форми, методи, педагогічні прийоми; фактори, шляхи, напрями педагогічного процесу.

Підсумовуючи сказане, наголосимо, що у контексті педагогічної освіти «умова» розглядається як «сукупність змінних природних, соціальних, зовнішніх і внутрішніх впливів, що діють на фізичний, психологічний, моральний розвиток людини, її поведінку, виховання, навчання, формування особистості» (Batareina, 2021).

Педагогічні умови виховання толерантності. Під час воєнного стану в країні головним завданням закладу загальної середньої освіти є створення умов для засвоєння дітьми такої системи цінностей, які в майбутньому впливатимуть на визначення їхніх життєвих орієнтирів. На школу покладена відповідальність щодо виховання прийдешнього покоління в душі толерантності. Відтак, завданнями реалізації педагогічних умов виховання толерантності у дітей шкільного віку є: (1) забезпечення організаційно-педагогічного й психолого-педагогічного супроводу навчально-виховного процесу; (2) вдосконалення форм і методів виховання; (3) підтримка процесу виховання толерантності в умовах воєнного стану.

В освітньому закладі створюються відповідні педагогічні умови виховання толерантності – толерантний виховний простір, реалізовується процес виховання на засадах діалогічного підходу, формування позитивних установок щодо себе та оточуючих людей, зорієнтованість позааурочної роботи на розвиток толерантності як якості особистості дитини. Відбувається всебічна гуманізація навчально-виховного процесу: існуючих методів і форм роботи; системи стосунків дорослих і дітей; розробка й упровадження форм і методів педагогічної діяльності на основі ідей толерантності; реформування підготовки майбутніх учителів, формування в них особистісних якостей і спеціальних умінь для виховання дітей у напрямку толерантності.

Вважаємо, що особливими педагогічними умовами виховання толерантності в умовах воєнного стану є:

1) *наявність полікультурного простору освітнього середовища навчального закладу.* Толерантність не тільки запобігає появі стереотипів, а й долає їх. Реальним шляхом духовного й культурного зближення, інструментом розв'язання різних проблем є міжкультурний діалог. Це відкритість до спілкування, повага до особливостей іншого та його ідентичності. Виховання толерантності як ненасилля: розвиток здатність до сприйняття й розуміння іншої людини, незалежно від її нації та расової належності, формування негативного ставлення

до війни, гуманного ставлення до інших і до самого себе, вміння толерантними шляхами розв'язувати міжособистісні та внутрішньо особистісні конфлікти.

2) *впровадження в освітній процес поетапної програми виховання толерантності.* Виховання толерантності у дітей означає побудову та розвиток соціальних відносин, які засновані на принципах демократії, свободи та справедливості, солідарності, відмови від насильства. На цих засадах «відбувається пошук нових форм та методів навчання та виховання з використанням інноваційних методів» (Шкарлет (ред), 2022). У Базовому компоненті середньої освіти прописано, що громадські та соціальні компетентності формують повагу до інших, толерантність, уміння конструктивно співпрацювати, співпереживати, долати стрес і діяти в конфліктних ситуаціях.

Звертаючись до здобутків педагогів минулого, знаходимо, що у теорії педагогіки толерантності представлені шляхи реалізації толерантності у вихованні підростаючого покоління: «педагогіка успіху», «педагогіка співробітництва», «педагогіка ненасилля», «педагогіка діалогу» (Ш. Амонашвілі, І. Волков, Є. Ільїн, С. Лисенкова, В. Сухомлинський та ін.), за якими досягнення позитивних результатів у вихованні дітей досягнемо за умови врахування їхніх інтересів, надання дітям права вільного вибору, адекватного прийняття всіх їхніх позитивних і негативних особливостей, чуйного ставлення до них.

Для розвитку толерантності як якості особистості створюються виховні ситуації, у процесі яких особа стоїть перед необхідністю вирішити певну проблему. Українські дослідники описують навчання толерантності через серію вправ, ігрових методик, психолого-педагогічних тренінгів, ділові та рольові ігри. Проблемно-пошуковий стимул припускає педагогічне моделювання емоційно-значущих для дітей словесних й ігрових завдань, обґрунтованих на активному пошуку правильних моральних рішень у ситуації зацікавленого спілкування.

3) *поновлення різноманітних форм учнівського самоврядування.* Толерантність формується на основі визнання універсальних

прав. На справедливе переконання І. Беха, основні положення педагогіки толерантності передбачають гуманізацію та демократизацію особистісних взаємин у шкільному колективі. Гармонійність виховання досягається, коли дитина робить все не за настановою, а за бажанням (робить вільно). Це складний процес, що проходить такі стадії: загальна поінформованість щодо того, з ким устанавлюються відносини (особистість або група); формування позитивного уявлення про цю особистість/групу; спілкування шляхом обміну думками з виявленням подібностей і відмінностей; домовленість про взаємоповагу до відмінностей та ідентичності (етнічної, соціокультурної, індивідуальної, статевої), визначення принципів та умов спілкування, співробітництва і співіснування, виявлення подібностей і розходжень; формування ефективних відносин: перехід від простого співіснування (етапу пасивності), до спільної участі, кооперації, взаємодії (етапу активності). Необхідно пам'ятати та брати до уваги здатність дитини адаптуватися до нових соціальних умов, вимог, правил. Толерантність не можна прирівнювати до конформізму.

4) наявність у вчителя якостей толерантності. У сучасному демократичному суспільстві процес психічного формування особистості ґрунтується на принципі «всі різні, і всі рівні», який означає: хтось хоч і відмінний від мене, але рівний зі мною.

5) розвиток навичок спілкування та співпраці учнів. Виховання толерантності у дітей – це шляхи до гуманізації суспільства, партнерства, співпраці. Школа повинна навчити дітей розуміти й визнавати інших людей; знаходити шляхи взаємодопомоги і взаємодії; виховувати моральні якості особистості: доброту, дружелюбність, співчуття, милосердя, чуйність; використовувати мирні засоби для розв'язання конфліктів; сформувати навички для самостійного пізнання світу.

6) довіра і відкритість у стосунках між учителем та учнем. Процес виховання толерантності у дітей шкільного віку поєднує всіх суб'єктів освітнього процесу: вчителі формують толерантний простір особистісним потенціалом,

професійними знаннями та навичками, поглядами та переконаннями, а учні переймають та засвоюють манеру поведінки, уявлення про цінності, переконання, філософію життя.

За А. Молчановою (2013, с. 12), педагогічним підґрунтям створення толерантності у вихованні є формування толерантного простору та середовища, яке характеризується єдністю всіх суб'єктів виховного процесу і форм організації їх відносин, які, з одного боку, є основними компонентами педагогічної етики, а з іншого – основою, зразком морального виховання учнів; культури спілкування як взаєморозуміння, взаємоповаги, співчуття і співпереживання, відчуття партнерства; синергетичного мислення, яке дозволяє сприймати широкий спектр особистісних якостей, індивідуальних і етнічних проявів людини; а також особистісно орієнтований підхід у виховному процесі, основою якого є суб'єкт-суб'єктні відносини у системі вчитель – учень.

7) цілеспрямоване й активне використання змісту освітніх галузей і форм організації навчального процесу. Нині педагогам необхідно працювати експериментально, перевіряючи ефективність виховання толерантності в учнів в умовах інтерактивного педагогічного простору; визначитися з критеріями, показниками та рівнями сформованості толерантності; впроваджувати у навчально-виховний процес школи інтерактивні методи, інновації.

Критерії сформованості толерантності. Критерії сформованості толерантності, як емоційно-когнітивний, мотиваційно-ціннісний, діяльнісно-рефлексивний. Емоційно-когнітивний критерій сформованості толерантності відтворюється в наявності таких показників: усвідомленість власної національної належності; розуміння поняття «толерантність» та «інтолерантність»; знання особливостей регіональних культурних традицій, позитивна емоційна налаштованість та здатність до прояву стриманості в різних етнокультурних ситуаціях; вміння проявляти емпатію, поважне ставлення і чуйність до співрозмовника. Показниками мотиваційно-ціннісного критерію є: наявність сформованих етичних і моральних уявлень про толерантну та інтолерантну поведінку; вміння

конструктивно співпрацювати для досягнення спільної мети, зацікавленість у іншій людині, вміння слухати; спрямованість інтересів на спілкування з представниками інших національних, етнічних, релігійних уявлень. За діяльнісно-рефлексивним критерієм сформованість визначається такими показниками: здатність знаходити різні варіанти розв'язання проблемної ситуації; вміння будувати конструктивні стосунки з представниками різних етнокультурних уявлень; вміння оцінювати і аналізувати власні вчинки; готовність до спілкування в різних етнокультурних умовах.

Висновки. Толерантність у сучасних наукових теоріях розуміється як універсальна якість особистості, що характеризується широким діапазоном її проявів у суспільному житті і міжособистісних відносинах. У контексті педагогічної освіти поняття «умова» розглядається як сукупність змінних природних, соціальних, зовнішніх і

внутрішніх впливів, що діють на фізичний, психологічний, моральний розвиток людини, її поведінку, виховання, навчання, формування особистості. До педагогічних умов формування толерантності за воєнного стану в Україні можна віднести: оновлення та розвиток різних форм учнівського самоврядування; наявність толерантних якостей у педагога; інтерактивне педагогічне спілкування; впровадження у навчально-виховний процес поетапної програми виховання толерантності; цілеспрямоване та активне використання змісту освітніх галузей та різних форм організації навчально-виховного процесу з метою формування толерантності учнів, наявність полікультурного виховного середовища.

Перспективи подальшого дослідження будуть спрямовані на діагностику сформованості толерантності в дітей шкільного віку, розробці та перевірці методик формування толерантності школярів.

Література

- Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ, Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.
- Горват М. В. Педагогічні умови виховання толерантності у молодших школярів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету / Серія "Педагогіка, соціальна робота"*, Випуск 34, 2014. С. 57–60.
- Декларація принципів толерантності 1995. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/MU95324> (Дата перегляду: 01.02.24)
- Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В.Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
- Капітоненко М. Культура миру : Посібник з толерантності. Міжнародний центр перспективних досліджень. Київ, 2018. 94 с.
- Коберник Г. І. Формування толерантності молодших школярів у процесі інтерактивних технологій навчання. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини* / Гол. ред. : Мартинюк М.Т. Умань : РВЦ «Софія», 2007. 259 с.
- Молчанова А. О. Толерантність як ціннісна основа професійної діяльності педагога: посібник. Київ : Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, 2013. 150 с.
- Освіта України в умовах воєнного стану. Інноваційна та проєктна діяльність: Науково-методичний збірник / за загальною ред. С.М. Шарлєта. Київ-Чернівці «Букрек», 2022. 140 с.
- Поніманська Т. І. Виховання у світлі педагогіки толерантності Я. А. Коменський, К. Д. Ушинський, В. О. Сухомлинський. *Науковий вісник МДУ імені В.О. Сухомлинського*. Вип. 1.46 (108) Педагогічні науки, 2014. С. 115–119.
- Філософський енциклопедичний словник : енциклопедія / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди; голов. ред. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
- Швачко О. В. Толерантність як психолого-соціальний феномен *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2001. № 2. С. 5–7

- Batareina, I., & Korobchenko, A. (2022). State policy of Ukraine in the field of education: Política estatal de Ucrania en el campo de la educación. *Cuestiones Políticas*, 40(73), 2022. 919-936. DOI : <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4073.53>
- Batareina Iryna, Bielchev Pavlo, Korobchenko Anhelina, Yermak Yuliia Moral Education of primary school in Ukraine (The second half of XX – the beginning of XXI century) *AD ALTA* : Volume 11, Issue 2, Special Issue XXI., (August, 2021) 240 p., p. 175–180. URL : <http://www.magnanimitas.cz/ADALTA/110221/PDF/110221.pdf> (Дата перегляду: 01.02.24)
- Kaidalova H. P. Formation of tolerance in junior pupils relations with different level of psychophysical development as a scientific problem. Actual problems of the correctional education : Ministry of Education and Science of Ukraine, National Pedagogical Dragomanov University, Kamyanets-Podilsky Ivan Ohyenko National University / Edition VI. Issue 2. Kamyanets-Podilsky : Medobory-2006, 2015. P. 70–78 URL : <https://aqce.com.ua/vypusk-6/> (Дата перегляду: 01.02.24)

References

- Batareina, Iryna, Bielchev, Pavlo, Korobchenko, Anhelina & Yermak, Yuliia Moral Education of primary school in Ukraine (The second half of XX – the beginning of XXI century) *AD ALTA* : Volume 11, Issue 2, Special Issue X-XI., (August, 2021) 240 p., p. 175–180.
- Batareina, I., & Korobchenko, A. (2022). State policy of Ukraine in the field of education: Política estatal de Ucrania en el campo de la educación. *Cuestiones Políticas*, 40(73), 919–936. <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4073.53>
- Busel, V. T. (Ed.) (2004). A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language : "Perun" Publishing (ukr).
- Declaration of principles of tolerance (1995). <https://ips.ligazakon.net/document/MU95324> (Date of access: 01.02.2024) (ukr).
- Horvat, M. V. (2014). Pedagogical conditions for education of tolerance among younger schoolchildren. *Scientific Bulletin of the Uzhgorod National University / Series "Pedagogy, social work"*, Issue 34. 57–60 (ukr).
- Kaidalova, H. P. (2015). Formation of tolerance in junior pupils relations with different level of psychophysical development as a scientific problem. Actual problems of the remedial education : Ministry of Education and Science of Ukraine, National Pedagogical Dragomanov University, Kamianets-Podilskyi Ivan Ohyenko National University. Edition VI. Issue 2. Kamianets-Podilskyi: Medobory-2006. 70–78 (ukr).
- Kapitonenko, M. (2018). Culture of Peace: A Guide to Tolerance : International Center for Prospective Studies. (ukr).
- Kobernyk, G. I. (2007). Formation of tolerance of younger schoolchildren in the process of interactive learning technologies. Collection of scientific works of Uman State Pavlo Tychyna Pedagogical University / Uman : "Sofia" Publishing (ukr).
- Kremen, V. G. (Ed.) (2008). Encyclopedia of education / Academy of Ped. Sciences of Ukraine; Kyiv : Yurinkom Inter (ukr).
- Molchanova, A. O. (2013). Tolerance as a valuable basis of a teacher's professional activity: a manual Kyiv : Institute of Pedagogical Education and Adult Education of the National Academy of Sciences of Ukraine (ukr).
- Shynkaruk, V. (Ed.) (2002). Philosophical encyclopedic dictionary: encyclopedia / NAS of Ukraine, Institute of Philosophy named after H. S. Skovoroda : Abrys (ukr).

- Ponimanska, T. I. (2014). Education in the light of pedagogy of tolerance Ya.A. Komenskyi, K.D. Ushynskiy, V.O. Sukhomlynskyi. *Scientific Bulletin of the MDU named after V.O. Sukhomlynskyi*. Vol. 1.46 (108) Pedagogical sciences, 115–119 (ukr).
- Shkarlet, S. M. (Ed.) (2022). Education of Ukraine under martial law. Innovative and project activity: Scientific and methodological collection : "Bukrek" (ukr).
- Shvarko, O. V. (2001). Tolerance as a psychological and social phenomenon. *Sociology: theory, methods, marketing*, № 2. 5–7 (ukr).

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE EDUCATION OF TOLERANCE IN SCHOOL-AGE CHILDREN DURING MARTIAL LAW IN UKRAINE

**Iryna Batareina, Senior Lecturer at the Department of Preschool Education and Social Work
Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Zaporizhzhia, Ukraine, e-mail :
irinabatprynichnikova@gmail.com**

The article, basing on the analysis of scientific publications, examines the pedagogical conditions used for the education of tolerance in school-age children. The question of the formation of tolerance as a personal quality in general is considered. Now the problem of the need to educate tolerance is very urgent. The martial law in Ukraine has led to the revision of many factors. Tolerance is a necessary human virtue that promotes understanding.

The factors of the formation of tolerance in school-age children have been determined. First of all, the creation of an educational environment in the team, a number of pedagogical conditions, forms of organization and methods of education that will contribute to the activation of the process of spiritual development are considered. At school age, pedagogical support of students in spiritual self-determination is very necessary. In the process of research, the main pedagogical conditions for the formation of tolerance among school-aged children were determined.

Pedagogical practice represents a wide range of pedagogical conditions for the education of tolerance, aimed at the development of various components of tolerance, as well as aimed at the development of multicultural, interethnic tolerance. The most effective pedagogical conditions for the education of tolerance are defined as the following: presence of a multicultural space; the educational environment of an educational institution; renewal of various forms of student self-government; introduction of a step-by-step program of tolerance education into the educational process; development of students' communication and cooperation skills; possession of tolerant qualities by the teacher; trust and openness in the relationship between teachers and students; purposeful and active use of the content of educational fields and forms of organizing the educational process.

Despite the significant development of scientific works devoted to the problem of education of tolerance, the issue of pedagogical conditions for educating tolerance among school-aged children is insufficiently researched, namely in wartime. Prospects for further research in this direction are determined. At the time of informatization of society, it is appropriate to use innovations both in education and in upbringing. In the form of a game, a program, the teacher can convey information to children, taking into account their age characteristics.

Key words: pedagogical conditions, tolerance, methods of education, education of tolerance, morality, tolerant attitude, pedagogy of tolerance.

*Стаття надійшла до редакції / Received 04.03.2024
Прийнята до друку / Accepted 08.04.2024
© Батарейна Ірина Олександрівна, 2024*